

İNSAN HAKLARI ve DİNDARLIK: BİR GRUP LİSE ÖĞRENCİSİNİN SİVİL HAKLARI ALGILAMA BİÇİMLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Selim EREN*
Üzeyir OK**

ÖZET

Bu çalışmada 422 lise öğrencisi örnekleminde dindarllıkla (sivil haklar bağlamında) insan hakları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bulgulara göre, öğrenciler insan haklarını kendilerinin dinle ilgili konularına uygun olacak biçimde algıladıkları ortaya çıkmıştır. Buna göre, geleneksel anlamda dindar olan, politik sağ kanatta yer aldıklarını ileri süren ya da dinsel etkiyi daha fazla hisseden gençler (dinsel özgürlükler dışındaki) özgürlükleri içeren sivil hakları desteklemeye daha az istekli gözükmektedirler. Buna karşılık, geleneksel anlamda daha az dindar olanlar, politik sol kanatta yer alanlar ya da dinin etkisini daha az hissedenler ise bir bütün olarak sivil hakları desteklemekle birlikte dinsel özgürlükler konusunda sivil hakları daha az destekliyor gözükmektedirler.

Anahtar kelimeler: insan hakları, sivil haklar, din, dindarlık, lise öğrencileri, laiklik.

ABSTRACT

Human Rights and Religiosity: An Enquiry Into The Perception Of Civil Rights By a Sample Of Secondary School Students

This study investigated the relations between religiosity and the perception of civil rights (a component of human rights) on a sample of 422 secondary schools students in Turkey. It was revealed that students perceived civil rights in accordance to their posture towards religion. To this, those students who are religious in traditional sense, who labelled their political view as rightist, and who feel the effect of religion more tend to be less supportive of civil rights except the rights of religious freedoms. In contrast, those who are less religious in traditional sense, those who stand on the political left wing ground, and those who feel the effect of religion less tend to be more supportive of civil rights in overall. However, they do not seem to be supporting the rights particularly related to religious freedoms.

Key words: Turkey, human rights, civil rights, religion, religiosity, secondary school students, laicite.

* Yrd.Doç.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, seren@cumhuriyet.edu.tr

** Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, uok@cumhuriyet.edu.tr

GİRİŞ

İnsan hakları, modern dönemde kişilerin siyasi baskılardan korunmalarını hedefleyen bir düşünceden ortaya çıkmış politik bir kavramı ifade etmektedir¹. İnsan hakları Orend tarafından, “Her kişinin insan olmak sıfatıyla sahip olduğu genel bir ahlâkî hak olarak “*insan hakkı*”, insan kişisinin hak ettiği bir asgarî muamele meselesi olması nedeniyle, her insana borçlu olunan ve haklı gerekçeleri bulunan üstün, öncelikli bir iddia” olarak tanımlanmıştır². Bu yönüyle insan hakları, hukukî açıdan temel hak ve özgürlük kavramından ayrılmaktadır. İkincisine pozitif hukuk kaynaklık ederken, insan haklarına hukuk ile birlikte din, ahlak ve örf/adetlerin ortaya koyduğu kurallar da kaynak olmaktadır³.

İnsan hakları kavramı, zaman içerisindeki sosyo-ekonomik ve tarihsel gelişmelere paralel olarak bazı tanım ve içerik gelişimleri yaşamakla birlikte, genel olarak insanların onurunu, maddî ve manevî açıdan gereksinim duyduğu ihtiyaçları karşılamayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede insanın bireysel hakları, güvenliği, mülkiyet ve siyasi hakları, çalışma, eğitim, düşünce ve inanç özgürlüğü söz konusu kavramla teminat altına alınmak istenmiştir⁴.

Batı menşeli “insan hakları” kavramını incelerken araştırmacılar, Batı’nın askeri ve sosyo-politik değişimine paralel üç gelişim aşamasından bahsetmektedirler (1., 2. ve 3. kuşak): (a) Erasmus (1465-1536)’un hümanizm anlayışı ve 16. yüzyıl İspanyol düşüncesiyle başlatılan evrensel insan hakları fikri, daha sonra yapılacak ayırma göre, “*Klasik haklar*” yada “*Birinci kuşak haklar*” olarak adlandırılan, yaşam hakkı, özgürlük ve mülkiyet hakkı gibi en temel hakları içermektedir. (b) “*İkinci kuşak haklar*” ya da “*Sosyal ve ekonomik haklar*” olarak adlandırılan hakların gündeme getirilmesi, 18. yüzyılda Batı’da yaşanan Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal sınıf (çalışanlar/işçiler)ın karşılaştığı sorunlarla başlamıştır. Zira, işçilerin emeklerinin karşılığını alamamaları ve kötü koşullarda çalışmaları, çocuklarının ücretsiz eğitim ihtiyacı vb. konular, yeni bir takım hakların belirlenmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu haklar da en somut şekilde, işçilerin örgütlenme (sendikalaşma), işverenle toplu sözleşme yapma ve fırsat eşitliği gibi hakları içermektedir ve uzun mücadelelerden sonra 20. yüzyılın başla-

¹ Mustafa Erdoğan, Ahmet Uzak, Mehmet Altuntaş ve A.Yavuz Birincioglu, *İnsan hakları*, Ankara, 2006, s. 17

² Akt. Erdoğan vd. *İnsan hakları*, s. 17

³ Abdurrahman Eren, *Özgürlüklerin sınırlanmasında demokratik toplum düzeninin gerekleri*, Beta yay., İstanbul 2004, s. 12.

⁴ İsmail Doğan, *Modern toplumda vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları: insan haklarının kültürel temelleri*, Pegem A yay., (6. baskı), Ankara, 2005, s. 251

rından itibaren benimsenmeye başlanmıştır. (c) Sosyo-ekonomik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni sorunlar ve ihtiyaçlar, “*Dayanışma hakları*” ya da “*Üçüncü kuşak haklar*” olarak adlandırılan haklar zümresinin ortaya çıkışını sağlamıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren insanların gündemine giren bu haklar; “*çevre hakkı (dengeli ve doğal bir çevrede yaşama hakkı)*”, “*barış hakkı (çatışmaların önlenmesi)*”, “*gelişme hakkı ve insanlığın ortak malvarlığına saygı hakkı*” olarak özetlenebilir⁵.

Batılı toplumların yaşadığı askeri-toplumsal tecrübeyi yaşamamış geleneklerde, söz konusu insan haklarının içerik, kapsam ve gelişim aşamaları bakımından farklı olabileceğini hesaba katmak gerekir. Batı'nın temel insan haklarından saydığı ve kendi tarihi içerisinde bir başlangıç dönemi tayin ettiği bir “*hak*”, başka kültürlerde (söz gelimi Mısır, İslam, Çin, İran medeniyetlerinde vs.) çok daha önce toplumda yerleşmiş olabilir. Dolayısıyla, bu durum günümüzde genel olarak kabul gören insan haklarının standartlaştırılmasında hareket edilen kültürel gelenek ve kalıpları göz ardı etmemeyi gerektirmektedir. Bu, *uluslar üstü* bireysel hak ve sorumlulukların mutlak göreceli olmasını doğurmaz. Zira kayıt altına alınan temel insan hakları maddeleri ele alındığında, bazı toplumlarda farklı anlayışlar olabilse de, çoğunun her insanın yaşamında hayati öneme sahip konulardan olduğu görülmektedir.

Her ne kadar yukarıda değinildiği gibi insan hakları gelişimi Batı'da uzun bir süreci kapsıyor olsa da, insan haklarının evrensel oluşu, II. Dünya savaşı sonuna kadar kuramsal olmaktan öte gidememiştir. Hakların güvenceye alınması ancak 1945 yılında Birleşmiş Milletler Örgütü'nün, 1949'da da Avrupa Konseyi'nin kurulmasıyla birlikte söz konusu olmaya başlamıştır⁶. Bu aşamadan sonra insan haklarıyla ilgili düzenlemeler farklı zamanlarda yeniden ele alınmış, “*Kadın hakları*” ve “*Çocuk hakları*” gibi belirli başlıklar altında dile getirilen özel hakların tespiti yanında, mevcut insan hakları maddelerini detaylandıran veya çeşitli ilaveler yapan ek sözleşme ve protokoller imzalanarak durum teoride ve uygulamada daha sistematik hale getirilmiştir⁷.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer alan maddelerin kabulünde, bildirgeyi onaylayan ülkeler açısından bir konsensüs olmakla birlikte zamanla bu maddelerin uluslararası olma niteliği önemli bir biçimde

⁵ Cemal Bali Akal, Ozan Erözden, Olgun Akbulut ve Emre Zeybekoğlu, *İnsan haklarının tarihsel gelişimi*, Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı yay., İstanbul 2003, s. 11-17; Frederick Quinn, *İnsan hakları ve siz*, OSCE/ODIHR yay., Varşova/Polonya, [t.y.], (Online kaynak. Erişim tarihi: 15.02.2009): http://turkish.turkey.usembassy.gov/insan_haklari2.html, s. 6-7)

⁶ Akal vd., *İnsan haklarının...*, s. 21

⁷ İnsan haklarının kurumsal tarihi gelişimi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Quinn, *İnsan hakları ve siz*.

tartışılmıştır. Örneğin insan haklarının Batı'nın bireyseliğini yansıttığı ileri sürülmüştür. Benzer nedenler yüzünden özellikle Ortadoğu'dan bir kaç ülke (İran, Suudi Arabistan vb.) anlaşmayı onaylamamıştır. Hatta alternatif İslam insan hakları beyannameleri geliştirilmiştir. Avrupa İslam Konseyi tarafından 1981 yılında yayınlanan "*İslam Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi*" ve 1990'da Kahire'de toplanan 19 İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'nda açıklanan "*İslam'da İnsan Hakları Kahire Bildirgesi*" olarak adlandırılan bildireleri burada anmak gerekir. 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nden esinlendiği açıkça belli olan bu bildirelerin hukuki bir gücü bulunmamaktadır⁸. Bu alternatif beyannamelerinin en önemli eleştiri alan noktalarından bazıları ise kadın ve erkeğin her konuda eşitliği ve insanların dinlerini değiştirmede özgür olması gibi önemli çağdaş değerleri içermemeleridir.

Eren'in yukarıda belirttiği gibi⁹, insan haklarının belirlenmesinde, özümsemesinde ve uygulanma düzeyinde toplumsal norm oluşturma gücü bulunan dinin de belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Kaldı ki insan haklarının oluşumu döneminde dinsel geleneklerin değerleri dikkate alındığı ve önde gelen düşün ve din adamlarının görüşlerine de yer verildiği bilinmektedir. Bu yüzden temel haklar ve insan hakları açısından düşünüldüğünde, hırsızlık yapma, adam öldürme vs. gibi fiillerin, her kültürde, hem modern hukukta, hem de kutsal dinlerde yasaklanmış olması tesadüfi değildir. Bununla birlikte, bazı dinsel geleneklerin onaylamadığı hatta yasak kıldığı ya da teşvik ettikleri ile günümüz hukuk kurallarının ve hatta insan haklarının öngördüğü değerler arasında radikal bazı farkların bulunduğu da bir gerçektir. Günümüzde, kürtaj, tartışmalı bir konu olan eşcinsellerin evlenmesi ve evlilik dışı kadın erkek beraberliğine bakışta ülkelere göre farklılık arz etmekle birlikte din ile modern hukuk kurallarının bu açıdan sık sık karşı karşıya geldiği söylenebilir.

Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi maddelerinin içeriğini özetlemek gerekirse, insan haklarının, mevcut haliyle basın ve din özgürlüğü gibi hakları içeren sivil haklar; işkenceden korunma, ötenazi hakkına sahip olma gibi konuları içeren varolma/yaşama hakkı; protesto etme, sığınma hakları gibi politik ve yargısal haklar; istihdam edilme hakkı gibi sosyo-ekonomik haklar; çevrenin korunmasını içeren çevre hakları gibi boyutları bulunmaktadır. İnsan hakları bu boyutlarıyla temel hakları ve liberal özgürlükleri temsil etmekte ve uygulanabilmesi için temelinde

⁸ Akif Emre Öktem, *Uluslararası hukukta inanç özgürlüğü*. Liberte yay., Ankara 2002, s. 254-256; Ayrıca Kahire Bildirgesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. <http://www.religlaw.org/interdocs/docs/cairohrislam1990.htm> (Erişim Tarihi: 26 Mart 2009)

⁹ Eren, *Özgürlüklerin Sınrlanmasında...*, a.g.y.

eleştirel bakış açısına sahip olmayı ve bireysel otonomi ile özgürlükleri varsayıp teşvik etmektedir.

Peki din ve insan hakları arasındaki ilişki teorik olarak nasıl olabilir? Dinlerin öğretilerinin erdemi, adaleti, özgürlükleri ve iyi insan ilişkilerini teşvik ettiği öteden beri dile getirilmektedir. Öğretilerdeki bu tür değerler dikkate alındığında dinlerin ve dini değeri savunan bireylerin insan hakları değerlerini de savunmaları beklenir. Ancak dindarlık biçimlerinin temelinde bireysel farkların yattığı düşünüldüğünde ve insanların bilişsel gelişim aşamalarından geçtikleri dikkate alındığında böyle bir tez tartışma götürür niteliktedir. Yani insan haklarına doğrudan dindarlık biçimleri yerine bireysel farkların daha etkili olabileceği tezi ileri sürülebilir.

Diğer taraftan, insan hakları düşüncesinin temelini oluşturan özellikler (eleştirelilik, bireysel otonomi vb.) bu gün bu konularda daha çok mesafe katetmiş ve belirli bir düzeyde sekülerleşmiş olan gelişmiş ülkelerin değerleriyle bir sorun oluşturmamakla birlikte, yaşam biçimini ve inançlarını büyük oranda yerel ya da bölgesel kolektif ve geleneksel değerlere dayandıran uluslar için bir takım çelişkiler oluşturabilir.

Türkiye’de İnsan Hakları Konusundaki Düzenlemeler

Türkiye 1948 yılında ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni kabul eden ülkeler içerisinde ilk grupta yer almaktadır¹⁰. Böylece Türkiye, insan haklarının korunması ve hakların korunmasına ilişkin tedbirlerin alınması konusunda, uluslar arası sözleşmeler gereğince ve buna bağlı olarak oluşturulan ulusal hukukî düzenlemeler tarafından yükümlülük altına alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda ülkenin “insan haklarına saygılı” (T.C. 1982 Anayasası: Madde 2) olduğu ifade edilerek bu konuda en üst hukukî çerçeve çizilmiştir.

İnsan hakları konusunda çalışma yapan bazı resmi kurumlar bulunmaktadır. Bu konuda çalışma ve genel koordinasyon görevi yürüten kuruluşların başında, doğrudan Başbakanlığa bağlı *Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı* bulunmaktadır. Ayrıca, TBMM bünyesinde İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu adı altında bir komisyon kurulmuştur. Bunlara ek olarak Türkiye’de merkezi devlet yapısı içerisinde koordine edilmek üzere, insan haklarıyla ilgili yapılacak araştırma ve faaliyetleri organize etmek için 81 il ve 850 ilçede, *İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları* oluşturulmuştur¹¹. Bu çalışmanın yapıldığı tarihlerde basında belki bu oluşumları tek çatı altında toplayacak bir insan hakları bakanlığının kurulmasından da söz edilmekteydi.

Bu resmi kurumların yanında Türkiye’de dernek ya da vakıf olarak faaliyet gösteren ve insan haklarının korunması, insan hakları bilinci-

¹⁰ Akal vd. *İnsan haklarının...*, s. 53

¹¹ Erdoğan vd, *İnsan hakları*, s. 124-5

nin yaygınlaştırılması ve eğitimi konularıyla ilgilenen bazı sivil toplum örgütleri de bulunmaktadır. İnsan Hakları Derneği, İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği, İnsani Yardım Vakfı, Kadının İnsan Hakları Bilgi-Belge Merkezi, Uluslar arası Af Örgütü Türkiye Şubesi, Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı bu tür örgütler için örnek oluşturabilir.

Türkiye, insan haklarının korunması bakımından çeşitli resmi ve gayri resmi kuruluşlar tarafından gözlenmekte ve zaman zaman düzenlenen raporlarla gözlem sonuçları kamuoyuna duyurulmaktadır. Uluslar arası gözlem kuruluşlarından biri olan *Human Rights Watch (HRW: İnsan Hakları İzleme)*'in 2008 yılı raporuna göre Türkiye, insan hakları ve özgürlükler konusunda bazı alanlarda ilerlemeler kaydetmekle birlikte, özellikle polisin görev esnasında yaptığı ihlaller ve bazı özgürlüklerin kısıtlanması noktasında bir önceki yıla göre kötüye gitmiştir. Buna delil olarak da, resmi kurumlar dışında bulunan araştırmalar/iddialar yanında *Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı*'na ulaşan il ve ilçelere yapılan şikâyetlerin artışı gösterilmektedir¹². Bu durum aynı zamanda bireylerin insan hakları konusunda daha duyarlı olma konusunda mesafe katettiklerinin de bir göstergesi sayılabilir.

İnsan hakları alanında günümüz dünyasında birçok ihlale konu olan din özgürlüğü hakkında da ülkeler bazı kuruluşlar tarafından değerlendirilmekte ve sonuçlar raporlarla ilgili kurum/kuruluş ve kamuoyuna açıklanmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı, "*Demokrasi ve İnsan Hakları Çalışma Bürosu*"nca her yıl düzenlenen "*Uluslararası Din Özgürlüğü Raporu*"nda¹³ Türkiye ile ilgili kısma bakıldığında, son iki yılın (2007 ve 2008) Türkiye din özgürlüğü görünümünde özetle şu konular öne çıkarılmıştır: Her iki raporda da, Türkiye anayasası ve yasalarının din özgürlüğünü teminat altına alacak çeşitli maddeleri içerdiği ancak, bazı resmi kuruluşların, "*laik devleti koruma*" adına teoride var olan bu özgürlüğün uygulanmasına engel oldukları vurgulanmaktadır. Bu anlamda, yaklaşık %98-99'u Müslüman olan bir nüfusun yaşadığı ülkede, başta başörtülü öğrencilerin devlet okullarında ve üniversitelerinde serbestçe okumaları ve başörtülü bayanların devlet kurumlarında çalışabilmeleri noktasında yasaklamaların devam ettiği belirtilmektedir. Türkiye'de yaşayan Sünnî olmayan diğer Müslüman gruplar ile Müslüman

¹² Human Rights Watch. *Adaletle karşı safları sıklaştırmak: Türkiye'de polis şiddetiyle mücadele önündeki engeller*. 2008, Erişim tarihi: 16 Mart 2009

¹³ bkz. ABD Dış İşleri Bakanlığı. İnsan hakları uygulamaları üzerine ülke raporları, 2008. Erişim tarihi: 1 Mayıs 2009.

http://turkish.turkey.usembassy.gov/insan_haklari2.html.

Demokrasi, İnsan Hakları Çalışma Dairesi. Türkiye: ülke insan hakları hakları uygulamaları raporu, 2007, Erişim tarihi: 1 Mayıs 2009. http://turkish.turkey.usembassy.gov/insan_haklari2.html

olmayan azınlıklar açısından da kayda değer bazı hukukî iyileşmeler gerçekleştirilmekle birlikte, hala bir takım hak ihlallerinin yaşandığı dile getirilmektedir.

Türkiye'nin insan hakları bakımından durumunu en iyi yansıtan tablo, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi*(AİHM)'nin aldığı kararlardan çıkarılabilmektedir. Zira Türkiye, ilgili uluslar arası sözleşmelere imza koymakla, uluslar arası üst denetim ve yargı mekanizmalarını, ulusal mekanizmaların da üzerinde görmüş, bir başka deyişle kendisini uluslar arası denetlenebilir ve yargılanabilir hale getirmiştir. Bilindiği gibi AİHM kararları gereğince Türkiye devleti birçok mahkûmiyet almış ve ciddi miktarlarda tazminat ödemek zorunda kalmıştır. 1999-2007 arası Mahkeme istatistiklerine göre Türkiye, toplam 47 ülke arasında İtalya'dan sonra en çok mahkum olan ikinci ülkedir (İtalya 1715 dava; Türkiye 1641 dava)¹⁴. Bu çalışma açılan davaların ve verilen kararların tartışılabilir olup olmadığı konusunda bir değerlendirmeyi içermemektedir. Gerçek olan şudur ki Türkiye imzalamış olduğu sözleşmeler gereği uluslar arası kuruluşların kararlarına uymak zorundadır ve bu nihai kararların hukuki ve maddi sonuçlarına itiraz hakkı bulunmamaktadır.

Türkiye'de insan hakları konusundaki eğitim, çeşitli kurum ve kuruluşların görev ve yetki alanında ele alınmıştır. İnsan hakları eğitimi konusunda üst kurum konumunda olan Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı bünyesinde yer alan *İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi*, konunun eğitim boyutunu genel olarak koordine etmek amacıyla oluşturulmuştur¹⁵.

Türkiye'de insan hakları, örgün eğitimde, türüne göre 3 veya 4 yıl süren liselerin herhangi bir yılında (haftada 1 ders saati olmak üzere) *Demokrasi ve İnsan Hakları* adı altında iki dönem seçmeli derslerden biri olarak öğretilmektedir. Ders kitabının ünite başlıkları, Milli Eğitim Bakanlığı'nca belirlenmektedir. Dersin içeriğinde insan haklarıyla ilgili temel kavramlar, devletin insan haklarına karşı sorumlulukları, insan haklarını koruma altına alan uluslar arası mekanizmalar, temel insan haklarının korunmasında sivil toplum örgütlerinin fonksiyonları ve günümüzde insan haklarını korumada karşılaşılan sorunlar gibi konular yer almaktadır.

¹⁴ European Court of Human Rights. Annal Report, 2007, Erişim tarihi: 24 Mart, 2009, s. 144-5)

¹⁵ bkz. T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı. İnsan hakları eğitimi ulusal komitesi yönetmeliği.

<http://www.ihb.gov.tr/teskilat/insanhaklariyegitimi.htm#faaliyetler> (Erişim tarihi: 5 Mart, 2009).

Bilimsel Araştırmalarda Din ve İnsan Hakları Profili

Din ve inanç hürriyeti kapsamında Türkiye'nin uluslar arası kuruluşlar tarafından en çok uyarıldığı konu, Türkiye'deki dinî azınlıkların statüleri ve haklarıyla ilgilidir. Türkiye, içinde bazı azınlık grupları barındırmakla birlikte, yaklaşık olarak nüfusunun % 98-99'u Müslüman olan bir ülkedir¹⁶. Bununla birlikte, ağırlıklı olarak nüfusu Müslüman olan ve devlet sisteminde laikliği benimsemiş tek ülkedir. Dinî konularda, azınlıklar dışında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne açılan davalar arasında Aleviler vatandaşlar gibi İslam'la ilgili farklı yoruma sahip kişilerce yapılan şikâyetler de yer almaktadır. Bu konular Avrupa Birliği'ne aday ülke konumunda bulunan Türkiye ile ilgili birçok ilerleme raporunda¹⁷ yer almakta, konuyla ilgili hükümetlerin yaptıkları ve yapmaları gereken düzenlemelere değinilmektedir.

Türkiye çapında, değişik bölgelerden 16-27 yaş arası 1223 genç ile yapılan araştırma sonuçlarına göre (Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, 2003) "*Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır*" seçeneği, katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından (%92) "*çok önemli*" bulunurken, ülkemizde bireylerin bu tür haklarına *saygı duyulduğuna* dair düşünce oranı düşük çıkmıştır ("*tamamen saygı duyuluyor*": %18; "*biraz saygı duyuluyor*": %34) (s. 8). Bu sonuç, gençlerin ülke genelinde kendisi gibi düşünmeyen insanların söz konusu hürriyetlere gösterilen saygının yetersiz olduğunu düşündüklerini göstermektedir.

Diğer taraftan, hem din özgürlüğü hem de sivil haklar kapsamında değerlendirilen, bayanların dinsel kıyafetle (başörtülü) okullarda okumalarına ve devlet dairelerinde (okullarda öğretmen ve hastanelerde doktor olarak) çalışmalarına bakışta, gençlerin yetişkinlere göre daha toleranslı oldukları görülmektedir. Örneğin, üniversite öğrencilerinin derse başörtüsüyle girmesine gençler %22 oranında karşı iken, yetişkinler %25 oranında karşı olduklarını ifade etmişlerdir¹⁸. Gençlerle yapılan başka bir araştırmada ise, gençlerin göz ardı edilemeyecek çoğunluğu (%88), "*Bir kız öğrencinin türban taktığı için derse girmemesi*"ni bir "*insan hakkı ihlâli*" olarak görmektedir¹⁹.

¹⁶ Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, *Değişen Türkiye'de din, toplum ve siyaset*, TESEV yay., İstanbul 2006, s. 38

¹⁷ Avrupa Birliği'nin Türkiye ile ilgili ilerleme raporlarının tam metinleri için bkz. http://www.eutcc.org/articles/8/15/reports_list.ehtml (Erişim tarihi: 10 Mart 2009)

¹⁸ Arı Hareketi. Türk gençliğinin siyasal tutumları araştırması raporu, 2008,. http://www.ari.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=281&Itemid=83 (Erişim tarihi: 1 Mayıs 2009)

¹⁹ Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı. Gençliğin İnsan Haklarına Bakışı Araştırması, 2003.

TESEV tarafından gerçekleştirilen diğer bir araştırmada elde edilen bulgular, Arı Hareketi (2008) tarafından elde edilen araştırma sonuçlarına benzemektedir. Buna göre, “*Kişilerin istedikleri dini, istedikleri şekilde yaşayabilme özgürlükleri hiçbir şekilde kısıtlanmamalıdır*” görüşüne, katılımcıların %78.6’sı olumlu, %8.2 olumsuz ve %11.6’sı kararsız görüşünü bildirmişlerdir. Benzer şekilde; “*Kişilerin kendilerini istedikleri şekilde ifade edebilme özgürlükleri hiçbir şekilde kısıtlanmamalıdır.*” ifadesine, katılımcıların %80’i olumlu, %7’si olumsuz ve %11’i kararsız görüşünü bildirmiştir²⁰. Bu iki sonuca göre, insan hakları arasında önemli bir yeri bulunan iki temel özgürlük konusunda katılımcıların oldukça duyarlı oldukları söylenebilir. Ancak, katılımcı yaşının 18’den başladığı ve ortalama katılımcı yaşının 38.8 olduğu göz önünde bulundurulursa, yaklaşık %10’luk bir katılımcı miktarının bu konuda kararlı kalması anlamlıdır. Bu sonuç, azımsanmayacak bir oranda katılımcının söz konusu temel insan haklarıyla ilişkili düşüncelerinin netleşmediği ya da en azından bunu ifade etme aşamasına gelmediğini göstermektedir.

Burada görüldüğü gibi insan hakları ile ilgili genel sorulara yüksek düzeyde olumlu yanıtlar verilmektedir. Bütün bu sonuçlar göstermektedir ki; Türkiye’de araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğu, kız öğrencilerin başörtülü olarak üniversitelerde okumalarını bir “*insan hakkı*” olarak görmekte ve yasak olmasını bu hakkın ihlali olarak değerlendirmektedir. Burada göz ardı edilmemesi gereken nokta, dinsel özgürlüğün bu düzeyde yüksek kabul görmesi, seçilen örneklem grubunun (Türkiye’de genel olarak dindarlık seviyesindeki yüksek orana paralel olarak) dindarlıklarıyla ilintisi olabilir. Yani katılımcılar görece belirli bir düzeyde dindar oldukları için dinsel özgürlükleri savunuyor olabilirler. Dolayısıyla aynı örneklem grubunun diğer haklar konusundaki görüşleri dikkate alınmadan bir sonuca varmak yeterli olmayabilir.

Yukarıda verilen araştırma sonuçlarından alınan ve daha çok ifade ve inanç özgürlüğü kapsamına giren soruların dışında, yapılan araştırmanın sınırlarını da zorlamadan, diğer insan haklarıyla ilgili bazı sonuçlara göz atmak, buraya kadar verilen sonuçların değerlendirilmesinde farklı yönlerden bakabilme imkanı verebilir.

TESEV’nın araştırma sonuçlarına göre her ne kadar katılımcılar dini tercihler ve bunların yaşam alanına geçirilmesi konusunda önemli oranda olumlu yaklaşım içinde gözükseler de, Batı standartlı insan hakları yaklaşımında önemli olan, farklılıklara karşı toleranslı yaklaşımın, aynı düzeyde benimsenmediğini belirtmek gerekir. Söz konusu araştırmaya göre, kendilerine yönlendirilen iki farklı soruda katılımcıla-

<http://www.ari.org.tr/dosyalar/arastirmalar/genclerin-insan-haklarina-bakisi.ppt> (Erişim tarihi: 1 Mayıs 2009)

²⁰ Çarkoğlu ve Toprak, *Değişen Türkiye’de din...*, s. 51

rın, %49'u ateist bir aile ile, %66'sı da eşcinsel bir çift ile komşuluk etmek istemediklerini belirtmişlerdir²¹. Benzer bir sonucu, gençlerle yapılan bir araştırmada da görmek mümkündür. Araştırmaya katılan gençlerin, %68'i eşcinsellerle komşuluk etmek istemediklerini açıklamışlardır²².

Yukarıda ele alınan verilerden anlaşıldığı gibi katılımcılar inanç hürriyeti lehine gösterdikleri tavrı, farklı davranış gruplarına karşı aynı düzeyde göstermemektedirler. Diğer taraftan, bu katılımcı gruplarının somut örneklerde ve kritik konularda aynı yüksek seviyeyi koruyup koruyamayacağı açık değildir. Örneğin, dindarlık ile insan hakları açısından kabul edilebilir olmayan dışlayıcılık arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir²³. Ayrıca dindarlık tek tür olmadığından, farklı dindarlık biçimlerinin ve hatta farklı yaşlardaki insanların insan hakları konusuna nasıl baktıkları da net değildir. Bu tartışmalar bağlamında insan hakları ile ilgili sorular aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

Sivil haklar lise öğrencileri tarafından nasıl algılanmaktadır? Öğrenciler (varsa) sivil hakların (diğer boyutlara göre) hangi boyutlarını daha fazla destekleyicidirler? Sivil haklar ile dindarlık, dini algılama ve politik eğilim (sağ-sol) arasında nasıl bir ilişki söz konusudur? Bu araştırmada bu sorulara yanıtlar bulunmaya çalışılmıştır.

METOT

1. Örneklem Seçimi ve uygulama

Hollanda Radboud Üniversitesinden Hans van der Ven, lise öğrencilerinden insan hakları ve dindarlık konusunu içeren uluslararası kapsamlı bir proje çalışması sürdürmektedir. Çalışmanın Türkiye ayağını yürütme teklifini yazarlar kabul ederek araştırmayı üstlenmişlerdir. Buna göre anket Türkiye'de iki farklı türden lisede 1. 2. ve 3. sınıflarda öğrenim gören 422 öğrenciye uygulanmıştır. (Yaş aralıkları= 13-18; ort.=15.41). Örneklem seçimi *uygunluk* örneklem seçimi biçimiyle gerçekleştirilmiştir. Buna göre, anket, öncelikle yerel eğitim otoritelerinden izin alınarak okullarda 2008-2009 öğretim dönemi içerisinde araştırmanın uygulandığı gün her iki okulda da 'araştırma yapılmaya *uygun* görülerek' seçilen 6-7 sınıfta bulunan öğrencilerin tamamına uygulanmıştır. Öğrencilere, ankete katılmak istemeyenlerin istemedikleri takdirde katılmayabilecekleri belirtilmiştir. Bu konuda ankete katılmak istemeyen öğrenci sayısı oldukça az olmuştur. Anketler öğrencilere dağıtılmış, onlar tarafından topluca bir saat içinde doldurulduktan sonra kendilerinden tekrar toplanmıştır.

²¹ Çarkoğlu ve Toprak, *Değişen Türkiye'de din...*, s. 47

²² Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı. s. 22

²³ Asım Yapıcı, *Din, kimlik ve ön yargı (biz ve onlar)*. Karahan yay., Adana 2004

Örneklemin lise öğrencilerinden seçilmesinin nedeni, lise öğrencilerinin geleceğin yöneticileri olacak olmalarıdır. Bu bakımdan insan haklarının onlar tarafından nasıl algılandığını ve geleceğe yönelik bir fikir edinebilme açısından insan haklarını hangi değişkenlerin yordadığını tespit etmek önemlidir.

2. Kullanılan teknik ve özellikleri

İnsan haklarının farklı boyutlarını içeren ankette yer alan sorulardan 16'sı insan haklarından sivil hakları ölçme amacıyla geliştirilmiştir ve 6 alt konudan oluşmaktadır: Yaşam tarzı özgürlüğü, din-devlet ayrımı, dinsel konularda konuşma özgürlüğü, ahlaki konularda konuşma özgürlüğü, toplantı yapma özgürlüğü, basın özgürlüğü, özel yaşam hakkı ve din özgürlüğü. Bunlardan her bir alt konu (örneğin, din-devlet ayrımı) iki ayrı maddeyle ölçülmüştür²⁴. Ölçekler Likert tipi olmak üzere beş seçenekli olarak düzenlenmiştir (1=hiç katılmıyorum - 5=tamamen katılıyorum). Ölçeklerden sadece din özgürlüğü ile ilgili "devlet okullarında ibadet etmek yasak olmalıdır" maddesi ters kodlanmıştır.

Karşılaştırma amacıyla sivil haklarla ilgili bu bağımlı değişkenler, kişisel dindarlık ve demografi ile ilgili bir dizi değişkenle karşılaştırılmıştır. Buna göre cinsiyet (1=erkek; 2=bayan); Yaş, politik tercih (1=sol, 2=merkez-sol, 3=merkez, 4=merkez-sağ, 5=sağ), ibadet ("Evde veya okulda ne sıklıkta ibadet edersiniz?", 1=hiç; 2=nadiren; 3=yapabildiğim kadar; 4=düzenli olarak), Kur'an okuma ("*Kur'an okumak gündelik hayatınızın bir parçasını oluşturuyor mu*" 1=hiçbir zaman; 2=nadiren; 3=fırsat buldukça; 4=düzenli olarak), evde dini konuşmanın yer alması ("evinizde dini konular konuşulur mu?" 1=hiç; 2=bazen; 3=sık sık). Likert tipinde beş seçenekli ölçekle ölçülen dini etki ölçeği üç maddeden oluşmaktadır: "*Dinimin/ dünya görüşümün günlük hayatım üzerinde büyük etkisi var.*", "*Eğer önemli kararlar almak zorunda kalırsam, dinim/ dünya görüşüm bunda önemli rol oynar.*"; ve son olarak "*Dinim/ dünya görüşüm olmasaydı hayatım oldukça farklı olurdu*". (cronbach alfa= .80). Kur'anın geleneksel algılanması, bağlamsal algılanması ve literal yorumlanması değişkenlerinden her biri birer madde ile ölçülmüştür: Bunlarla ilgili veriler de, "*Size göre Kur'an nedir?*" sorusunun alt ifadeleri olan "a) *Allah'ın kelamı / sözü* (geleneksel algılama); b) *Sadece insan derlemesi olan kültürel metinler*" (bağlamsal algılama) c) "*Ne diyorsa (yorum yapmadan) olduğu gibi kabul edilmesi gereken ilahi bir kitap*" (literal algılama) ifadelerinin yine 5'li likert tipi seçeneklerine verilen yanıtlarından elde edilmiştir. Ölçekler, projenin ev sahibi ven der Ven tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olmasına rağmen, yapılan çeviri yazarlar tara-

²⁴ Bu iki madde, çalışmanın başlangıcında birer ölçek olarak tasarlanmadığından bunlar birer ölçek olarak değerlendirilmemiş, ancak aşağıda görüleceği üzere bütün maddeler topluca faktör analizine tabi tutularak yorumlanmıştır.

findan İngilizce orijinalleri dikkate alınarak gözden geçirmiş ve bazı maddelerde kısmi düzeltmeler yoluna gidilmesi zorunluluğu hissedilmiştir.

BULGULAR

Bağımlı ve bağımsız değişkenleri oluşturan maddelerin betimsel özellikleri aşağıdaki tablo'da sunulmuştur.

Tablo 1: Değişkenleri oluşturan maddelerin betimsel istatistikleri

		S	Ort.	SSap
DİNKONÖZ13	Eğlence mekanlarında dindar kişileri alay konusu yapmak hukuken korunan bir haktır.	396	2.24	1.26
DİNKONÖZ14	Halka açık toplantılarda ateistleri alaya almakta bir sakınca olmamalıdır.	406	2.47	1.12
DİNDEVAY9	Ötenazi konusunda politikacılar dini liderlerin isteklerini dikkate almadan karar vermelidirler.	386	2.58	1.11
TOPÖZG5	Azınlık grupları protesto gösterilerinde şehir meydanlarını kullanmakta özgür olmalıdırlar.	404	2.62	1.23
DİNDEVAY10	Kürtaj konusunda politikacılar din adamlarının görüşlerinden bağımsız karar almalıdırlar.	402	2.67	1.14
YAŞTARÖZ2	Yetişkinler arasındaki her tür cinsel ilişki biçimi, kendi bireysel tercihleri olarak değerlendirilmelidir.	396	3.17	1.29
AHKOÖZ15	Toplumun ahlaki standartları okullarda eleştirel bir biçimde tartışılmalıdır.	392	3.28	1.18
AHKOÖZ16	Hangisi olursa olsun, çocukların tüm ahlaki fikirleri ve konuları okulda tartışmaları özgür bırakılmalıdır.	399	3.38	1.14
TOPÖZG6	Bir bakan, grev yapan memurlarının bakanlık binasında toplantı yapmalarına izin vermelidir.	400	3.38	1.02
BASÖZG8	Radikal/aykırı görüşlere sahip televizyon haber-cileri, çalışma hakkına sahip olmalıdırlar	398	3.46	1.02
ÖZHAYÖZ4	Polislerin insanların arabalarında arama yapmalarına ancak ciddi hukuki gerekçelerle izin verilmelidir.	396	3.46	1.15
ÖZHAYÖZ3	Polislerin özel konutları arama emri olmaksızın araması yasak olmalıdır	404	3.61	1.24
DİNÖZG11	Politikacıların dini topluluklara müdahale etmelerine izin verilmemelidir	402	3.67	1.08
BASÖZG7	Gazete köşe yazarları radikal/aykırı görüşlerini ifade etmekte özgür olmalıdırlar.	404	3.72	1.05
DİNÖZG12	(-) Devlet okullarında ibadet etmek yasak olmalıdır.	410	3.90	1.23
YAŞTARÖZ1	Yasalarımız bir vatandaşın kendi seçtiği her hangi bir ahlaki standarda göre yasama hakkını korumalıdır.	414	4.12	1.05
BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER				
BAĞOKU	Kur'an sadece insan derlemesi olan kültürel metinlerdir.	415	1.38	0.89
POLTERC	Politik tercih	338	3.53	1.18
LİTOKU	Ne diyorsa (yorum yapmadan) olduğu gibi kabul	414	3.95	1.37

	edilmesi gereken ilahi bir kitap.			
DİNETKİ	Dini etki	421	4.08	0.79
GELOKU	Kur'an Allah'ın kelamı / sözüdür	420	4.81	0.63
DİNKONUŞ	Evde dini konuların konuşulması	420	2.32	0.52
KUROKU	Kur'an okumak gündelik hayatınızın bir parçasını oluşturuyor mu?	417	2.67	0.80
İBADET	Evde veya okulda ne sıklıkla ibadet edersiniz?	407	2.77	0.91

AHKOÖZ= ahlaki konuşma özgürlüğü. TOPÖZG=toplantı yapma özgürlüğü. BASÖZG=basın özgürlüğü. ÖZHAYÖZ=özel hayat özgürlüğü. YAŞTARÖZ=yaşam tarzı özgürlüğü. DİNDEVAY: din devlet ayrımı. DİNKONÖZ=dini konuşma özgürlüğü. DİNÖZG=din özgürlüğü POLTERC=politik tercih, KUROKU=Kur'an okuma. DİNKONUŞ=evde dini konuların konuşulması. DİNETKİ=dinin birey üzerindeki etkisi. GELOKU=Kur'anı geleneksel okuma. BAĞOKU=Kur'anı bağlamsal okuma. LİTOKU=literal okuma

Tablo 1'de incelenebileceği gibi, sivil haklarla ilgili ortalamalar dikkate alındığından en düşük ortalamalar *dini konuşma özgürlüğü* ile ilgilidir. Yani hem dindarları hem de ateistleri eğlence malzemesi yapmak genel olarak kabul görmemektedir (Ort.=2.24 ve 2.47). Bunu din-devlet ayrımı konusu takip etmektedir. Yani gençler, genel olarak dini konularla dini olmayan konuları birbirinden ayrı görmeye eğilimli gözükmemektedirler (Ort.=2.58 ve 2.67). Yine gençler azınlıklara şehir meydanlarında toplantı özgürlüğü tanımamaya daha yatkın gözükmemektedir (Ort. 2.62). Ortalamaları 3 civarında olan maddeleri dikkate alarak gençlerin cinsel tercih özgürlüğü ve ahlaki konuların eleştirilmesi konularında net bir tavır belirleyememiş olduklarını ya da başka bir ifadeyle belirsizlik yaşadıklarını ileri sürmek mümkündür.

Bunlara karşılık gençler, ağırlıklı olarak herkesin kendi yaşam tarzını seçebileceğini, devlet okullarında ibadetin serbest olmasını, aykırı fikre sahip olanların fikirlerini dile getirebilmelerini, özel yaşamın mahrumiyetini ve devletin dini topluluklara müdahale etmemelerini savunuyor gözükmemektedir.

Bağımsız değişkenler bakımından ise, Kur'an'ı bağlamsal (*insan derlemesi olan kültürel metinler*) görenlerin sayıları oldukça azdır. Buna karşılık gençlerin neredeyse tamamına yakını Kur'anı Tanrının sözü olarak algılamaktadırlar. Yine dinin etkisinin gençler üzerinde büyük olduğu söylenebilir. Kur'an'ı literal algılayan gençlerin sayısı da oldukça yüksek gözükmemektedir. Bağımsız değişkenlerle sivil hakları oluşturan değişkenler arasındaki korelasyon aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2: Sivil haklar ile bağımsız değişkenlerin korelasyonu

	CİN	YAŞ	POLTE	IBAD	KURO	DİNKON	DİNET	GELO	BAĞO	LİTOK
AHKOÖZ1	-	.10	RC	ET	KU	UŞ	Kİ	KU	KU	U
5	.11*	*	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	-15**	.13*	ÖD
AHKOÖZ1	-	.16*	ÖD	ÖD	-13**	-13**	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD
6	.16*	*	ÖD	ÖD	-13**	-13**	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD
TOPÖZG5	.10*	ÖD	-26**	-23**	-17**	-14**	-18**	-24**	.19**	-24**

TOPÖZG6	ÖD	ÖD	-.14*	-.16**	-.15**	ÖD	ÖD	-.13*	.10*	-.12*
BASÖZG7	.12*	ÖD	-.11*	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	-.13*	ÖD	ÖD
BASÖZG8	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	-.12*	ÖD	ÖD	-.18**	ÖD	-.17**
ÖZHAYÖZ 3	.18*	ÖD	-.14**	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	-.15**	ÖD	-.11*
ÖZHAYÖZ 4	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD
YAŞTARÖZ 1	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD
YAŞTARÖZ 2	ÖD	.12	-.23**	-.38**	-.26**	-.22**	-.24**	-.23**	.18**	-.16*
DİNDEVAY 9	ÖD	ÖD	-.23**	-.36**	-.28**	-.23**	-.30**	-.34**	.21**	-.21**
DİNDEVAY 10	ÖD	ÖD	-.30**	-.46**	-.32**	-.32**	-.37**	-.36**	.22**	-.23**
DİNKONÖZ 13	ÖD	ÖD	ÖD	-.18**	-.12*	-.32**	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD
DİNKONÖZ 14	-.22*	.12	.16**	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	.12*	-.13**	.19**
DİNÖZG11	ÖD	ÖD	ÖD	.17**	.16**	.12*	.15**	ÖD	ÖD	ÖD
DİNÖZG12	ÖD	ÖD	.40**	.49**	.39**	.31**	.41**	.37**	-.25**	.18**

** p < 0.01. * p < 0.05. ÖD=korelasyon istatistiksel açıdan Önemli Değil (p > .05).

AHKÖZ= ahlaki konuşma özgürlüğü. TOPÖZG=toplantı yapma özgürlüğü. BASÖZG=basın özgürlüğü. ÖZHAYÖZ=özel hayat özgürlüğü. YAŞTARÖZ=yaşam tarzı özgürlüğü. DİNDEVAY: din devlet ayrımı. DİNKONÖZ=dini konuşma özgürlüğü. DİNÖZG=din özgürlüğü

POLTERC=politik tercih, KUROKU=Kur'an okuma. DİNKONUŞ=evde dini konuların konuşulması. DİNETKİ=dinin birey üzerindeki etkisi. GELOKU=Kur'anı geleneksel okuma. BAĞOKU=Kur'anı bağlamsal okuma. LİTOKU=literal okuma

Tablo 2'de öne çıkan noktaları özetlemek gerekirse, dindarlığı temsil eden bağımsız değişkenler din özgürlüğü hariç diğer alt gruplarla genellikle olumsuz bir ilişkiye sahiptir. Yani dindarlık arttıkça sivil hakları benimsemeye azalma meydana gelmektedir. Doğal olarak dindarlar bu sivil haklar tablosundan kendileriyle ilgili olan dinsel özgürlüğü desteklemektedirler. Buna karşılık Kur'anı bağlamsal algılayanlar genel olarak insan haklarını desteklemekle birlikte, din özgürlüğünü desteklemiyor gözükmektedirler (bkz. Bağlamsal okuma değişkeni ile ters kodlanan "devlet okullarında ibadet etmek yasak olmalıdır" maddesi arasındaki korelasyon -0.25 p < .01). Yine dini konuşma özgürlüğü bakımından "halka açık toplantılarda ateistleri alaya almayı" (DİNKONÖZ14) desteklemiyor gözükmektedirler (-0.13 , p < .01) Öğrencilerinin sivil hakları nasıl algıladığını özetlemek için sivil hakların maddeleri faktör (principle component) analizine tabi tutulmuştur.

Tablo 3: Sivil haklar maddelerinin döndürmeli faktör matrisi

	Component	
	1	2
BASÖZG8 Radika/aykırı görüşlere sahip televizyon habercileri, çalışma hakkına sahip olmalıdırlar.	.708	3
ÖZHAYÖZ 3 Polislerin özel konutları arama emri olmaksızın ara-	.666	

ması yasak olmalıdır		
ÖZHAYÖZ 4 Polislerin insanların arabalarında arama yapmalarına ancak ciddi hukuki gerekçelerle izin verilmelidir.	.654	
BASÖZG7 Gazete köşe yazarları radikal/aykırı görüşlerini ifade etmekte özgür olmalıdırlar.	.617	
TOPÖZG5 Azınlık grupları protesto gösterilerinde şehir meydanlarını kullanmakta özgür olmalıdırlar.	.548	
DİNKONÖZ 14 Halka açık toplantılarda ateistleri alaya almakta bir sakınca olmamalıdır.	-	.417
YAŞTARÖZ1 Yasalarımız bir vatandaşın kendi seçtiği her hangi bir ahlaki standarda göre yasama hakkını korumalıdır.	.336	.333
DİNDEVAY 10 Kürtaj konusunda politikacılar din adamlarının görüşlerinden bağımsız karar almalıdırlar.	.757	
DİNÖZG12 (-) Devlet okullarında ibadet etmek yasak olmalıdır.	-	.738
DİNDEVAY 9 Ötenazi konusunda politikacılar dini liderlerin isteklerini dikkate almadan karar vermemelidirler.	.659	
YAŞTARÖZ2 Yetişkinler arasındaki her tür cinsel ilişki biçimi, kendi bireysel tercihleri olarak değerlendirilmelidir.	.576	.327
DİNÖZG11 Politikacıların dini topluluklara müdahale etmelerine izin verilmemelidir	-	.414
DİNKONÖZ 13 Eğlence mekanlarında dindar kişileri alay konusu yapmak hukuken korunan bir haktır.	.406	
AHKOÖZ16 Hangisi olursa olsun, çocukların tüm ahlaki fikirleri ve konuları okulda tartışmaları özgür bırakılmalıdır.		.777
AHKOÖZ15 Toplumun ahlaki standartları okullarda eleştirel bir biçimde tartışılmalıdır.		.672
TOPÖZG 6 Bir bakan, grev yapan memurlarının bakanlık binasında toplantı yapmalarına izin verilmelidir.		.557
AHKOÖZ= ahlaki konuşma özgürlüğü. TOPÖZG=toplantı yapma özgürlüğü. BASÖZG=basın özgürlüğü. ÖZHAYÖZ=özel hayat özgürlüğü. YAŞTARÖZ=yaşam tarzı özgürlüğü. DİNDEVAY: din devlet ayrımı. DİNKONÖZ=dini konuşma özgürlüğü. DİNÖZG=din özgürlüğü		

Görüldüğü gibi *scree* testi kriter alınarak yürütülen (*Varimax with Kaiser Normalization* metodu kullanarak yapılan) döndürmeli faktör analizi sonucuna göre sivil haklardan 3 boyut ortaya çıkmaktadır: Bunlar da içerik dikkate alınarak sırayla özgürlükleri vurgulayan birinci faktöre liberal bir yaklaşımı ifade ettiği için LIBER, din devlet ayrımını dinin aleyhine olacak şekilde öne çıkaran ikinci faktöre laikliğin ideolojileştirilmiş halini temsil etmek için LAISIZM ve ağırlıklı olarak ahlaki konuların okullarda eleştirilebileceğini onaylayan 3. faktöre de değerlere eleştirel yaklaşımı temsil ettiği için ELEŞTİRİ ismi verilmiştir. Üç faktör toplam varyansın %42'si açıklanmıştır. Her üç faktörün içeriği sivil haklarla ilgili olmakla birlikte ikinci faktör (LAISIZM) negatif maddeler dikkate alındığında, sivil hakların yanı sıra dini özgürlüklere karşı baskıcılığı da temsi ediyor gözükmemektedir (bkz. “devlet okullarında ibadet etmek yasak olmalıdır” (aynı faktörde yer alan “politikacıların dini topluluklara müdahale etmelerine izin verilmemelidir” maddesi de bu faktörde yer almaktadır). Bu yüzden, bu faktörün özgürlüklerle birlikte aynı zamanda gizli bir laik baskıcılığı temsil ettiği ileri sürülebilir. Zira bu

faktörü oluşturan iki madde (DİNÖZG11 ve DİNÖZG12) diğerlerinin tersi olarak algılandığından faktörün din-devlet ayrılığının ötesine geçerek bir dinsel baskıya dönüşünü göstermektedir.

Bu üç faktörü oluşturan maddelerden faktör yüklemeleri .50'nin üzerinde olanlardan üç değişken oluşturulmuştur (Maddeler için bakınız Tablo 3'te koyu alanlar). Bu yeni değişkenlerin (ve sivil hakların tamamının) bağımsız değişkenlerle olan korelasyonu aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4: Sivil haklardan oluşturulan faktörlerle bağımsız değişkenlerin korelasyonu

	SIVTOPLAM	LIBER	LAISIZM	ELEŞTİRİ
CİN	ÖD	.16**	ÖD	-.12*
YAŞ	ÖD	.07	ÖD	ÖD
POLTERC	-.16**	-.20**	-.40**	ÖD
İBADET	-.22**	-.14**	-.58**	-.14**
KUROKU	-.17**	-.11*	-.43**	-.14**
DİNKONUŞ	-.16**	-.06	-.36**	-.07
DİNETKİ	-.15**	-.12*	-.45**	-.05
GELOKU	-.26**	-.22**	-.44**	-.16**
BAĞOKU	.16**	.12*	.29**	.15**
LİTOKU	-.19**	-.20**	-.26**	-.11*

** p < 0.01. * p < 0.05

POLTERC=politik tercih, KUROKU=Kur'an okuma. DİNKONUŞ=evde dini konuların konuşulması. DİNETKİ=dinin birey üzerindeki etkisi. GELOKU=Kur'anı geleneksel okuma. BAĞOKU=Kur'anı bağlamsal okuma. LİTOKU=literal okuma

Tablo 4'te de görüldüğü gibi LIBER, önemli fakat düşük olmak üzere bayanlar, sol eğilimliler, az ibadet edenler, az Kur'an okuyanlar, dinin etkisi üzerinde az olanlar, Kur'anı geleneksel olarak algılamayanlar, Kur'anı bağlamsal okuyanlar ve Kur'anı literal okumayanlar arasında daha yaygın gözükmektedir. Diğer bir deyişle sağ politik eğilimliler, daha fazla ibadet edenler, daha fazla Kur'an okuyanlar, daha fazla dini etki altında olanlar ve Kur'anı literal okuyanlar özgürlükleri daha az savunuyor gözükmektedir. Kısaca LIBER geleneksel anlamda görece daha az dindarlar tarafından desteklenmektedir.

Buna karşılık, LAİSİZM yine politik sol eğilimliler, az ibadet edenler, az Kur'an okuyanlar, seküler ev ortamında yaşayanlar, üzerinde dinin etkisi az olanlar, Kur'anı geleneksel veya literal okumayanlar ve bağlamsal okuyanlar tarafından desteklenmektedir. Diğer bir ifadeyle dindarlıktaki artış, dinsel baskılara karşı olmakla birlikte din-devlet ayrımını desteklemiyor gözükmektedir. ELEŞTİRİ faktörü de üzerinde dinin etkisi az olanlar ile erkekler arasında daha yaygın gözükmektedir. Yani yine dindarlık ahlaki değerlere eleştirel bakışı da onaylamama eğilimindedir. Bağımsız değişkenlerden bu üç değişkeni (LIBER, LAİSİZM, ve ELEŞTİRİ) en iyi hangilerinin yordadığını bulmak için çoklu regresyon (stepwise) analizi yürütülmüştür.

Tablo 5: (a) Liberalizm (b) Laisizm (c) Eleştiri ve (d) Genel olarak sivil hakları yordayan değişkenler

Tablo 5 (a): Liber'i yordayan değişkenler

BD=LİBER	B	Beta	t	Sig.
GELOKU	-0.221	-0.176	-3.036	0.003
GENDER	0.300	0.185	3.381	0.001
POLPREF	-0.082	-0.122	-2.095	0.037

Not: R²adj=.10, F(3 304) =12.36, p < .001

Tablo 5 (b): Laiszm'i yordayan değişkenler

BD=LASİSZM	B	Beta	t	Sig.
İBADET	-0.301	-0.311	-5.935	0.000
GELOKU	-0.235	-0.170	-3.361	0.001
DİNETKİ	-0.174	-0.155	-3.027	0.003
BAĞOKU	0.141	0.134	2.760	0.006
DİNKONUŞ	-0.180	-0.106	-2.256	0.025
CİN	-0.172	-0.096	-2.243	0.026
POLTERC	-0.082	-0.112	-2.239	0.026

Not: R²adj=.45, F(7 300) =37.17, p < .001

Tablo 5 (c): Eleştiri'yi yordayan değişkenler

BD=ELEŞTİRİ	B	Beta	t	Sig.
GELOKU	4.282	-.145	-2.564	.011

Not: R²adj=.02, F(1 306) =6.58, p < .05

Tablo 5 (d): Sivil Hakları (toplam) yordayan değişkenler

BD=SİVİL HAKLAR TOPLAM	B	Beta	t	Sig.	
GELOKU		-.134	-.204	-3.409	.001
LİTOKU		-.042	-.134	-2.233	.026

Not: R²adj=.07, F(2 301) =13.14, p < .001

BD: bağımsız değişken; POLTERC=politik tercih, KUROKU=Kur'an okuma. DİNKONUŞ=evde dini konuların konuşulması. DİNETKİ=dinin birey üzerindeki etkisi. GELOKU=Kur'anı geleneksel okuma. BAĞOKU=Kur'anı bağlamsal okuma. LİTOKU=literal okuma

Tablo 5(a, b, c, d)'te görüldüğü gibi LİBER'i en iyi yordayan değişkenler Kur'an'ı geleneksel okumama, (bayanlar lehine) cinsiyet, ve politik sol eğilimlilik olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, LAISIZM'i az ibadet, geleneksel okumama, az dini etki, Kur'an'ı bağlamsal okuma, evde dinsel konuşmaların azlığı, (erkekler lehine olmak üzere) cinsiyet ve politik sol eğilimli olma değişkenleri yordamıştır. ELEŞTİRİ faktörünü yordayan tek değişken Kur'an'ı geleneksel okumama olarak ortaya çıkmıştır. Son olarak, bir bütün halinde SİVİL HAKLARI yordayan değişkenler Kur'an'ı geleneksel ve literal okumama olmuştur. Diğer bir ifadeyle, bir bütün olarak sivil hakları, Kur'an'ı kelimesi kelimesine değil de yoruma açık bir şekilde okuyanlarla, onun Tanrı'nın sözleri olmayabileceği yönünde eğilim gösterenlerin diğerlerine göre daha fazla destekleme eğilimine sahip olduğu gözlemlenmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye, birçok ülke gibi “insan hakları”nın öğretilmesi, yerleştirilmesi, uygulanması ve yaygınlaştırılması konusunda bazı sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunu en açık şekilde, uluslar üstü denetleme birimlerinin kararlarında ve raporlarında görmek mümkündür. Sorunun aşılması yolunda resmî ve sivil bazı kurum/kuruluşların çabalarının olduğu bilinmektedir. Ayrıca okullarda verilmeye çalışılan, insan hakları konusundaki bilinçlendirme düzeyini arttırmaya yönelik dersler ve etkinlikler de bu sorunları azaltmaya yönelik çabalardır.

Bu çalışmada Türkiye’de dinsel etkinin belirgin olduğu göz önünde bulundurularak dindarlık ile insan hakları arasındaki ilişki geleceğin yöneticileri olacak olan lise öğrencileri arasında araştırılmıştır. Buna göre genel olarak ifade etmek gerekirse dindarlığın artışıyla sivil haklarda bir azalma olduğu açıktır. Buna karşılık, dinsel gelenekten görece uzak olanlar ise insan haklarını daha fazla desteklemekle birlikte, özellikle dinsel özgürlükler konusunda henüz yeterli bir duyarlılığa sahip olmamış gözükmektedirler.

Özellikle dinin devletten ayrı olması ile ilgili sivil haklar, lise öğrencilerinin bazıları tarafından dinsel özgürlüklerin baskı altına alınmasını da içerecek şekilde algılanmaktadır. Dolayısıyla dindarlık, sivil haklardan özgürlüklerle ilgili konularda zayıf kalırken dindarların yaşamını kolaylaştıracak olan konularda insan haklarını destekleyici olmaktadır. Madalyonun diğer yüzüne bakıldığında, geleneksel anlamda daha az dindar olan öğrenciler, başkaldırı ve eleştiri konusunda insan hakları savunucusu iken, din ile ilgili özgürlüklerde bir ayrımcılık sergileyerek, dinsel yaşam konusunda baskıcı bir tarz ortaya koymuş olmaktadır. Yani kısaca dindarlığın her iki ucunda yer alan katılımcılar insan haklarını kendi çıkarları ve düşünce yönelimleri doğrultusunda algılamış gözükmektedirler.

Şu da bir gerçek ki, bu çalışmada temel değişkenlerden olan dindarlığın insan haklarına bakıştaki durumu araştırılırken, dindarlık tanımının çok iyi yapılması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada dindarlık Kur’an okuma, dini etki, geleneksel Kur’an okuma gibi değişkenlerle ölçülmüştür. Oysa dindarlığın daha farklı boyutları da bulunmaktadır. Örneğin, açık fikirli dindarlar ve dini çelişki yaşayan kişiler insan haklarını nasıl anlamaktadır? Bu konuya diğer çalışmalarda yer verilmesi gerekir. Yine gençlerde insan hakları ile dindarlık arasında yaşanan bu olumsuz korelasyonunun yetişkinlerde nasıl bir seyir izleyeceği üzerinde çalışma yapılması gereken önemli konulardan biri olmaktadır.

Lise öğrencilerinin henüz toplumsal normların etkisi altında olduğu ve ağırlıklı olarak kendi bireysel kimliklerini geliştirmedikleri gelişim psikoloji açısından bilinmektedir. Dolayısıyla bu yaşlardaki dindarlıkla

insan hakları arasındaki olumsuz ilişkinin dindarlıkla ilgili genel eğilimi temsil edebileceğini ileri sürmek aksi bulgulara rastlanıncaya kadar bir yanığı olabilir.

Daha az dindarlıkla baskıcılığı da içinde barındıran bir laiklik anlayışının olumlu korelasyonu, dinin etkisini az hisseden ve politik sol çevreden gelen gençlerin kendi kimliklerini kısmen dinsel değerleri olumsuzlamaya dayandırmış olabileceklerini akla getirmektedir. Buna karşılık daha fazla dindarlıkla özgürlükleri içeren sivil haklar arasındaki ağırlıklı olumsuz ilişki ise daha dindar gençlerin özgürlükler karşısında bilişsel *kapatma ihtiyacı* (need for closure)²⁵ hissetmiş olmalarıyla açıklanabilir. Arka plandaki bu kapatma ihtiyacına ise doğrudan dinin etkili olduğunu iddia etmek güçtür. Yani insanlar içinde buldukları sosyo-ekonomik ve kültürel nedenlerden dolayı böyle bir ihtiyaca sahip olmuş olabilirler ve bu ihtiyaçlarını da dinsel geleneğe daha fazla sarılarak giderme eğilimine girmiş olabilirler.

Çalışmanın sonucuna bağlı olarak önerilerde bulunmak gerekirse, dindar öğrencilerin eğitimdeki bilinçlenmeleri din dışı alanlardaki özgürlüklerle ilgili artırılması gerekirken, dindar olmayan ya da daha az dindarlığı savunan öğrencilerin de dini özgürlükler konusunda daha fazla bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Diğer bir deyişle onların özgürlük anlayışlarının ve özgürlük çerçevelerinin dinsel alandaki özgürlükleri de kapsamaması gerekmektedir. Bu bağlamda din derslerinin içeriğinin ve sunuluşunun insan hakları değerleriyle ne düzeyde örtüştüğü ciddi bir biçimde ele alınmalıdır. Burada önemli bir soru da şudur: öğrenciler için hem dinsel ve geleneksel değerlere sahip olmak hem de iyi bir insan hakları temsilcisi olmak mümkün müdür? Öyle gözüküyor ki bundan sonraki eğitim politikalarının önemli projelerinden bir kaçı bu soruya yanıt aramak durumundadır.

İnsan hakları maddeleri toplumsal uzlaşma noktalarını oluşturacak değerleri içermektedir. Ne var ki daha önce de belirtildiği gibi bu değerler bireyselliği veya bireysel otonomiye, eleştireliliği, özgürlüğü temelinde bulundurduğu için Batı'nın düşünme ve yaşam biçimini temsil ettiklerinin ayırında olmak gerekmektedir. Türkiye kültür ve sosyal yapısının bu değerler yönünde biçimlendirilmesi hedef alınıyorsa, bu konularda ciddi mesafe katedilmesi gerektiği ortadadır. Bunun alternatifi, insan hakları değerlerinin Türkiye'nin kendi kültürel yapısı ve dinamikleri içinde yeniden yorumlanması olabileceği gibi, bireylerin yaşam koşullarını iyileştirme yoluyla da onların insan haklarıyla daha uyumlu yaşayabilecekleri şartlar oluşturulabilir.

²⁵ A. W. Kruglanski ve D. M. Webster, . Motivated closing of the mind: "seizing" and "freezing". *Psychol. Rev.*, (1996) 103, 263-283

Son olarak, bu çalışmanın bir takım sınırlılıklarının bulunduğunu hatırlatmakta yarar var. Örneğin örneklemin iki lisede yer alan yaklaşık 422 öğrenciyle sınırlandırılması lise öğrencilerinin genelini temsil etme imkanını sınırlandırmaktadır. Ancak benzeri veya aynı araştırmanın diğer illerde ve okullarda uygulanması konunun daha fazla netleşmesine katkıda bulunacaktır. Diğer bir sınırlılık ta değişkenler arasındaki ilişki korelasyonlar önemli olmakla birlikte genelde düşük düzeyde çıkmasıdır. Bu durum da varılan yargıların ilgili grupların küçük bir kısmını temsil edeceği şeklinde yorumlanmasını gerektirmektedir. Diğer taraftan, ankette yer alan ölçekler doğrudan dışarıda oluşturulduğundan ve Türkiye’deki uygulamanın bu maddelerin çevirisine dayanması (ki bu durumun olumsuzluğa yol açabilme ihtimali, özellikle din konusunda konuşma özgürlüğü ile ilgili maddelerde, yani “Eğlence mekanlarında dindar kişileri alay konusu yapmak hukuken korunan bir hak” ve “Halka açık toplantılarda ateistleri alaya almakta bir sakınca olmamalıdır” maddelerinde görülebilir²⁶) bu maddelerin en azından bir kaçının sivil hakları tam olarak yansıttığını ileri sürmeyi güçleştirmektedir. Diğer bir deyişle bu maddelerde geçen “alay almak” ve “alay konusu yapmak” kelimeleri, dindarlara ya da ateistlere hakaret etme, onları küçümseme şeklinde anlaşılabilir.

²⁶ Bu iki maddenin orjinal İngilizce’leri şöyledir: “Making fun of atheists in public meetings is permissible” “Making fun of religious people in cabarets is a legally protected right”.

KAYNAKÇA

- ABD Dış İşleri Bakanlığı. (2008). İnsan hakları uygulamaları üzerine ülke raporları. Erişim tarihi: 1 Mayıs 2009.
http://turkish.turkey.usembassy.gov/insan_haklari2.html.
- Akal, Cemal Bali; Erözden, Ozan; Akbulut, Olgun ve Zeybekoğlu, Emre. (2003). *İnsan haklarının tarihsel gelişimi*, İstanbul: Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı yay.
- Arı Hareketi. (2008). Türk gençliğinin siyasal tutumları araştırması raporu. Erişim tarihi: 1 Mayıs 2009.
http://www.ari.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=281&Itemid=83
- Çarkoğlu, Ali ve Toprak, Binnaz (2006). *Değişen Türkiye’de din, toplum ve siyaset*. İstanbul: TESEV yay.
- Demokrasi, İnsan Hakları Çalışma Dairesi. (2007). Türkiye: ülke insan hakları hakları uygulamaları raporu. Erişim tarihi: 1 Mayıs 2009.
http://turkish.turkey.usembassy.gov/insan_haklari2.html.
- Doğan, İsmail. (2005). *Modern toplumda vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları: insan haklarının kültürel temelleri*, Ankara: Pegem A yay., (6. baskı)
- Erdoğan, Mustafa; Uzak, Ahmet; Altuntaş, Mehmet ve Birincioğlu A.Yavuz. (2006). *İnsan hakları*, Ankara
- Eren, Abdurrahman. (2004). *Özgürlüklerin Sınırlanmasında Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere*, İstanbul: Beta yay.
- Eren, Abdurrahman. (2007). *Türkiye’de insan haklarının korunması: uluslararası koruma mekanizmaları ve ulusal insan hakları kurumlarının rolü*, Ankara: Turhan Kitabevi yay.
- European Court of Human Rights. (2007). Annal Report 2007. Erişim tarihi: 24 Mart, 2009. http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/59F27500-FD1B-4FC5-8F3F-F289B4A03008/0/Annual_Report_2007.pdf
- Gemalmaz, Mehmet Semih (2005). *Ulusüstü insan hakları hukukunun genel teorisine giriş*, İstanbul: Legal yay.
- Human Rights Watch. (2008). Adalete karşı safları sıklaştırmak: Türkiye’de polis şiddetiyle mücadele önündeki engeller. Erişim tarihi: 16 Mart 2009
http://www.hrw.org/sites/default/files/related_material/turkey1208tuweb.pdf
- Kruglanski, A. W. & Webster, D. M. (1996). Motivated closing of the mind: "seizing" and "freezing". *Psychol. Rev.*, 103, 263-283.
- Orend, Brian. (2002). *Human rights: concept and context*: Ontario: Broadview Press
- Öktem, Akif Emre. (2002). *Uluslararası hukukta inanç özgürlüğü*. Ankara: Liberte yay.
- Quinn, Frederick [t.y.], *İnsan Hakları ve Siz*, OSCE/ODIHR yay., Varşova/Polonya (Online kaynak. Erişim tarihi: 15.02.2009):
http://turkish.turkey.usembassy.gov/insan_haklari2.html
- T.C. 1982 Anayasası, (1994), (Hazırlaya: İsmail Özmen), Ankara: Saypa yay.

- T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı. (2009). İnsan hakları eğitimi ulusal komitesi yönetmeliği. Erişim tarihi: 5 Mart, 2009.
<http://www.ihb.gov.tr/teskilat/insanhaklariegitimi.htm#faaliyetler>
- Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı. (2003). Gençliğin İnsan Haklarına Bakışı Araştırması, <http://www.ari.org.tr/dosyalar/arastirmalar/genclerin-insan-haklarina-bakisi.ppt>
- Yapıcı, Asım. (2004). *Din, kimlik ve ön yargı (biz ve onlar)*. Adana: Karahan.